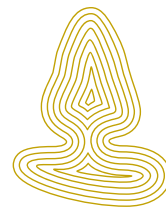

Rapport

fra Norsk genressurssenter, Skog og landskap

04/2013

skog+
landskap

NORSK
GENRESSURSSENTER

BØNDERS RETTIGHETER OG BIDRAG TIL BEVARING OG UTVIKLING AV PLANTEGENETISKE RESSURSER I NORGE

Innspill til norsk genressurspolitikk

Åsmund Asdal

Rapport fra

04/2013

Norsk genressurssenter, Skog og landskap

BØNDERS RETTIGHETER OG BIDRAG TIL BEVARING OG UTVIKLING AV PLANTE- GENETISKE RESSURSER I NORGE

Innspill til norsk genressurspolitikk

Åsmund Asdal

ISBN: 978-82-311-0181-9

ISSN: 1891-7933

Forsidebilde: En gruppe bønder i Sigdal og omegn dyrker korn av ulike kornsorter og har organisert seg i Økologisk Spesialkorn as. De samarbeider med Norsk Landbruksrådgivning Østafjells om kornforsøk, markdager og en bruksgenbank med ca 50 kornsorter som ikke er tilgjengelig på det ordnære såvaremarkedet. Endringer i regelverk, målrettede økonomiske virkemidler og markedstiltak vil øke antallet av "mangfoldbønder" og bredden av sortsmateriale i bruk og produkter på markedet. Bildet er fra en markdag med i Sigdal. I forgrunnen en åker med svedjerug. Foto: Åsmund Asdal.

Norsk institutt for skog og landskap, Pb. 115, NO-1431 Ås

FORORD

I forbindelse med internasjonalt arbeid på genressursområdet er det sterkt fokus på å anerkjenne og videre legge til rette for bønders bevaring, utvikling og bruk av plantegenetisk materiale. Dette er blant annet nedfelt i *Den internasjonale traktaten for plantegenetiske ressurser for mat og landbruk* (ITPGRFA). Hva dette i praksis betyr for norske forhold og bønder i Norge er behandlet i *Rapport om plantemangfold i jordbruket og bønders rettigheter i Norge* som Fridtjof Nansens Institutt (FNI) publiserte i 2011.

Rapporten *Bønders rettigheter og bidrag til bevaring og utvikling av plantegenetiske ressurser i Norge, innspill til norsk genressurspolitikk* er utarbeidet av Norsk genressurssenter i samarbeid med Genressursutvalg for kulturplanter og på oppdrag fra Landbruks- og matdepartementet. Rapporten er en oppfølging av internasjonale forpliktelser og rapporten fra FNI. Rapporten gir konkrete forslag til ulike typer tiltak som kan gi Norge en mer aktiv genressurspolitikk på plantesektoren.

Nina Sæther,

leder Norsk genressurssenter,
Ås, 4. mars 2013

SAMMENDRAG

Rapporten *Bønders rettigheter og bidrag til bevaring og utvikling av plantegenetiske ressurser i Norge. Innspill til norsk genressurspolitik* fokuserer på faktorer som begrenser genetisk mangfold / sortsmangfold i norsk landbruk, og den foreslår tiltak som kan øke mangfoldet som er i praktisk bruk, i stor eller liten skala. På generelt nivå har rapporten form av å være generelle innspill til utforming av en norsk landbrukspolitikk som tar spesielle hensyn til plantegenetisk mangfold.

Rapporten inneholder målsettinger og forslag til tiltak på de fire områdene som er omfattet av begrepet bønders rettigheter i *Den internasjonale plantetraktaten*. Dette omfatter rettigheter knyttet til oppbevaring, bruk og utveksling av genressurser, beskyttelse av tradisjonell kunnskap, rett til å delta i fordeling av goder fra bruk av genetiske ressurser og rett til å delta i relevante beslutningsprosesser.

Mange typer av tiltak er relevante for å øke det mangfoldet av planter som bønder arbeider med i norsk landbruk. Lover og forskrifter setter rammer og begrensninger som kan redusere mangfoldet samtidig som markedsøkonomiske forhold bidrar til ensretting av sortsutvalg, produksjon og omsetning av planteprodukter. Rapporten foreslår både endringer i regelverk og økonomiske virkemidler for å stimulere til mangfold.

Dokumentasjon av kunnskap knyttet til plantemangfoldet og riktig bruk av denne er viktig i bevaringssammenheng samtidig som det gir økt potensiale for bruk og etterspørsel.

Det anbefales også at bønder som har interesse for mangfold og varierte produksjonsmuligheter organiserer seg for å utveksle kunnskap og erfaringer og for å øke sin påvirkningskraft.

Tiltakene som foreslås er avhengig av mange aktørers medvirkning. Genressurssenteret har ut i fra sitt mandat og sine ressurser mulighet til å sikre tilgang til genressursene, gjennomføre målrettede prosjekter og drive informasjon om mangfold og muligheter.

Når det gjelder regelverk, bønders økonomiske vilkår, norsk planteforedling, omsetning av såvarer eller markedsmuligheter for mangfoldprodukter så er dette forhold som ligger utenfor Genressurssenterets herredømme. Genressurssenteret vil imidlertid benytte sitt nettverk av samarbeidspartnere og muligheter innenfor sine rammer til påvirke til en utvikling som skisseres i rapporten.

Nøkkelord:

Plantegenetiske ressurser, bønders rettigheter, sortsmangfold, tradisjonell kunnskap, planteforedling

INNHold

Forord	ii
Sammendrag	iii
1. Innledning	1
2. Bønders rettigheter knyttet til oppbevaring, bruk, utveksling og salg av råvarer.....	2
2.1. Målsetting.....	3
2.2. Aktuelle tiltak	3
2.3. Tiltak i regi av Genressurssenteret	3
3. Beskyttelse av tradisjonell kunnskap knyttet til sortsmangfold.....	3
3.1. Målsetting.....	4
3.2. Aktuelle tiltak	4
3.3. Tiltak i regi av Genressurssenteret	5
4. Rett til å delta i fordeling av goder fra bruk av genetiske ressurser	5
4.1. Målsetting.....	7
4.2. Aktuelle tiltak	7
4.3. Tiltak i regi av Genressurssenteret	7
5. Rett til å delta i beslutningsprosesser knyttet til sortsmangfold.....	7
5.1. Målsetting.....	8
5.2. Aktuelle tiltak	8
5.3. Tiltak i regi av Genressurssenteret	8
Vedlegg: Websider med relevant informasjon	9

1. INNLEDNING

Bønders innsats for utvikling av plantesorter tilpasset dyrkingsforhold, klima, matbehov og teknologi er selve grunnlaget og forutsetningen for utviklingen av jordbruk og matproduksjon basert på domestiserte planter. De siste par hundreårene er planteforedling og utvikling av tilpasset plantemateriale blitt profesjonalisert, sentralisert og mer basert på vitenskap og industrielle metoder.

Imidlertid er det fortsatt slik at bønder i mange land tar vare på sine lokale plantesorter og utvikler videre sitt plantegenetiske materiale til lokale forhold. Det genetiske mangfoldet som bevares og oppstår på denne måten sørger også for at genetisk variasjon er tilgjengelig i framtida, både for moderne planteforedling og for bønders forbedring av sine egne lokale sorter.

Rapporten *Bønders rettigheter og bidrag til bevaring og utvikling av plantegenetiske ressurser i Norge. Innspill til norsk genressurspolitikk* inneholder målsettinger og forslag til tiltak på fire områder som i *Den internasjonale plantetraktaten* omfattes av begrepet bønders rettigheter:

- 1) Bønders rettigheter knyttet til oppbevaring, bruk, utveksling og salg av såvarer
- 2) Beskyttelse av tradisjonell kunnskap knyttet til sortsmangfold
- 3) Rett til å delta i fordeling av goder fra bruk av genetiske ressurser
- 4) Rett til å delta i beslutningsprosesser knyttet til sortsmangfold

Rapporten foreslår tiltak som Genressurssenteret kan gjennomføre og/eller ta ansvar for innenfor rammen av gjeldende aktivitetsplan *Bevaring og bruk av plantegenetiske ressurser. Aktivitetsplan kulturplanter 2011-2014* og i senere aktivitetsplaner. Andre forslag vil måtte gjennomføres av andre som er aktører på genressursområdet. Genressurssenteret vil medvirke til at aktuelle tiltak drøftes og forhåpentligvis blir tatt hensyn til i virksomhet hos offentlige og private samarbeidspartnere.

Det legges opp til at gjennomføring av rapportens forslag evalueres i samarbeid med Genressursutvalget for kulturplanter i forbindelse med planlagt arbeid med ny aktivitetsplan for Genressurssenterets virksomhet på plantesektoren fra 2015.

En oversikt over nettsider med aktuell bakgrunnsinformasjon følger i vedlegg.

2. BØNDERS RETTIGHETER KNYTTET TIL OPPBEVARING, BRUK, UTVEKSLING OG SALG AV SÅVARER

Dette området er mest knyttet til regelverk angående godkjenning og beskyttelse av sorter, oppføring på offisiell sortliste, DUS-krav og kostnader knyttet til dette. For norske forhold berører dette retten til å bruke eget såfrø og til å utvikle eget sortsmateriale, samt utveksle og selge dette.

Nye forskrifter og muligheter for å få godkjent bevaringsverdige sorter og tradisjonssorter på offisiell norsk sortliste har bedret mulighetene for å dyrke og omsette gamle plantesorter som ikke tilfredsstiller de vanlige DUS-kravene til oppføring på sortlista. Rimeligere gebyrer senker terskelen for å ta slike sorter inn i produksjon og omsetning, også i små kvanta. Mattilsynet, NordGen og Genressurssenteret samarbeider om å få aktuelle sorter inn på sortlista slik at økonomi og byråkrati ikke skal hindre noen i å dyrke og selge frø av slike sorter.

Et problem som gjenstår å løse med dette regelverket er begrensninger knyttet til sortenes opprinnelsesområde. Gamle sorter fra det nordlige klimaområdet som har gode egenskaper og egner seg for dyrking i Norge får ikke bli oppført på den norske sortlista fordi det ikke kan dokumenteres at de har vært dyrket i Norge.

Det er i mange tilfelle nokså sannsynlig at slike sorter eller sorter som har vært svært like, har vært dyrket i Norge, men fordi disse er tapt i Norge og fordi det ikke kan dokumenteres at sorter funnet i andre nordiske land har vært brukt i Norge blir ikke slike godkjent. Regelverket som setter denne begrensningen bør endres.

Gjeldende regelverk setter også begrensninger for hvor store mengder av bevaringssorter som kan omsettes, relatert til omsetningen av konvensjonelle sorter av vedkommende art. Pr. i dag er det langt fram før denne mengdebegrensningen utgjør noe praktisk hinder. På den annen side har ikke begrensningen noen fornuftig begrunnelse og den bør fjernes, ikke minst for å synliggjøre at bruk av bevaringssorter er ønsket.

Et annet viktig uløst spørsmål er regelverk knyttet til videre utvikling av sorter/landsorter innen kornslagene. Regelverk for tradisjonssorter gjør det mulig å få registrert nye og videreutviklede sorter/landsorter av grønnsaker, men ikke av arter av korn eller fôrplanter.

Dyrkingsmiljøer som videreutvikler landsorter av kornsortene gjør et svært viktig arbeid som det bør stimuleres til. Foreløpig finnes ikke noen legal mulighet til å oppformere og selge såkorn av nye landsorter, med mindre man forventer så stort salg at de kan forsvare investeringer som kreves for å registrere nye plantesorter på sortlista på vanlig måte. Dette vil imidlertid også sette andre krav som landsorter kanskje ikke vil tilfredsstille.

Istedenfor restriksjoner bør det etableres incitament og regelverk som stimulerer til denne type virksomhet, som nettopp er den innsats som verdens bønder har fått stor anerkjennelse for og som også er en viktig grunn til at bønders rettigheter har fått så stor plass i f.eks. ITPGRFA.

Endringer i regelverket må imidlertid gjøres slik at hensyn til kvalitet og plantehelse ivaretas. En bør hindre utilsiktede konsekvenser som kan ha uheldige effekter for tradisjonell foredling og tilgang på sorter eller dårligere kvalitet på såvarene. Dette må vurderes konkret i forbindelse med konkrete regelendringer.

2.1 Målsetting:

Norsk regelverk for såvare og annet formeringsmateriale skal legge til rette for og stimulere til at bønder skal kunne bruke, utveksle og videreutvikle sortsmangfold på en forsvarlig og bærekraftig måte.

2.2 Aktuelle tiltak:

- a) Regelen som hindrer at gamle sorter fra andre land som egner seg for dyrking i Norge kan oppføres på sortslista i Norge bør endres.
- b) Regelen som begrenser mengden av bevaringssorter som kan omsettes bør fjernes.
- c) Det bør lages regler som gjør det mulig for bønder å forbedre sitt eget sortsmateriale (landsorter) og å kunne oppformere og selge dette på en lovlig måte.
- d) Inntil regelverket endres slik at det oppmuntres til og åpnes adgang til å omsette forbedrede landsorter kan det organiseres prosjekter som sørger for slike muligheter.

2.3 Tiltak i regi av Genressurssenteret

- 1) Genressurssenteret vil ta initiativ til dialog med Mattilsynet og LMD med sikte på å få endret gjeldende regelverk i henhold til punktene a), b) og c) ovenfor.
- 2) I situasjoner der regelverket hindrer aktivitet som ellers vil være positiv for bruk og videre utvikling av plantesorter vil Genressurssenteret i samarbeid med aktuelle partnere bidra til å finne løsninger som bidrar til målsettingen ovenfor f.eks. gjennom praktisk prosjektsamarbeid.
- 3) Genressurssenteret vil følge med på forslag til endringer i regelverk av relevans for bønders rettigheter til plantegenetiske ressurser og i slike forbindelser gi innspill til løsninger som kan fremme plantegenetisk mangfold og bønders tilgang til og bruk av dette.

3. BESKYTTELSE AV TRADISJONELL KUNNSKAP KNYTTET TIL SORTSMANGFOLD

Tradisjonell kunnskap knyttet til sortsmangfold omfatter kunnskap om egenskaper, bruk og relevant historie om plantesorter, landsorter og andre genotyper av planter.

I et industrialisert land som Norge er det vanskelig å se eksempler på at bønder besitter tradisjonell kunnskap om plantesorter og genetisk mangfold som bør beskyttes mot misbruk. Mer relevant i denne sammenheng er det å sørge for at slik kunnskap blir bevart og ikke forsvinner, noe som underbygges av drøftingen av dette temaet i FNIs rapport. Videre drøfting av dette temaet i denne rapporten vil derfor være fokusert på bevaring og dokumentasjon av tradisjonell kunnskap.

Imidlertid er det viktig at bønder og andre som har bidratt til å utvikle og vedlikeholde tradisjonell kunnskap om plantegenetiske ressurser får den anerkjennelse som rettmessig tilkommer dem. Slik kunnskap har stor verdi når eldre plantesorter igjen hentes fram og tas i bruk, og der den tradisjonelle kunnskapen blir en integrert del av sortenes verdi. Det er ikke utviklet ordninger for systematisk dokumentasjon og anerkjennelse av slik kunnskap.

Det er av stor betydning for bruk av materialet at plantesortenes egenskaper er undersøkt og at kunnskap om dette er kjent og lett tilgjengelig. Å framskaffe informasjon om egenskaper, bruk og relevant historie om plantesorter og andre genotyper av planter er en stor oppgave som NordGen, Genressurssenteret og andre arbeider kontinuerlig med. NordGens standard for opplysninger om bevarte sorter omfatter passport-data (opplysninger om sortens opphav

o.l.), karakteriseringsdata (morfologiske beskrivelser) og evalueringsdata (undersøkelser av bruksegenskaper).

Informasjonsbasen om bevart materiale i NordGens frøgenbank og nasjonale bevaringssamlinger bygges gradvis ut i henhold til tilgjengelige ressurser. Å dokumentere, bevare og formidle alle typer kunnskap om det bevarte plantematerialet er en av Genressurssenterets oppgaver der gapet mellom behov og ambisjon og tilgjengelige ressurser er stort.

Landbruksmeldingen (*Meld. St. 9 (2011-2012) Landbruks- og matpolitikken. Velkommen til bords*) peker på at det er behov for forskning på genetiske ressurser, spesielt innen foredling, samt innen karakterisering av nasjonalt genmateriale med tanke på kartlegging av verdiene disse representerer.

FNI-rapporten påpeker at det ikke foreligger noen samlet plan for hvordan "denne kulturskatten skal tas vare på og videreføres", og at "en strategisk tilnærming til tradisjonell kunnskap om landbrukets plantegenetiske ressurser mangler". Rapporten anbefaler at det utvikles en samlet strategi for arbeidet med tradisjonell kunnskap.

I en slik strategi vil det være viktig å gjøre avgrensninger av ansvar. Mye av det som omtales i FNIs rapport omhandler generell tradisjonskunnskap om plantedyrking og jordbruk. Genressurssenterets ansvar bør begrenses til kunnskap som kan knyttes til sorter og genetisk mangfold. Samarbeidskonstellasjoner med definert arbeidsdeling i fellesprosjekter med andre institusjoner vil være relevant.

3.1 Målsetting:

Kunnskap knyttet til sortsmangfold er dokumentert og gjort tilgjengelig, og bønders innsats for å frambringe og vedlikeholde slik kunnskap er anerkjent.

3.2 Aktuelle tiltak:

- a) Å tilrettelegge en databaseløsning der aktuelle typer kunnskap og dokumentasjon om plantesorter kan lagres og gjøres tilgjengelig på en brukervennlig måte.
- b) Å samle informasjon om sorter fra samarbeidspartnere som har slike (f.eks. Graminor, Bioforsk, Mattilsynet, Norsk Landbruksrådgivning etc.) og fra andre skriftlige kilder.
- c) Å oppfordre alle som bruker plantesorter det er aktuelt å samle informasjon om, til å bidra med informasjon om sortene til denne databasen
- d) Å legge inn krav om rapportering av relevant informasjon om plantesorter fra prosjekter som Genressurssenteret støtter, når det er relevant.
- e) Å introdusere genressurser som tema for samarbeid i prosjekter innen etnobotanikk, tradisjonell agrobiologi/landbrukshistorie o.l. og opprette samarbeid med relevante fagmiljø.
- f) Å utarbeide en strategi for behov og prioritering av innsats for dokumentasjon av kunnskap om bevaringsverdige sorter, landsorter og annet bevaringsverdig plantegenetisk mangfold.
- g) Å utarbeide et system som dokumenterer tradisjonell kunnskap knyttet til plantesorter og som gir tilbørlig anerkjennelse til dem som er opphav til kunnskap og tradisjon og som legger føringer for utnyttelse av slik informasjon.

3.3 Tiltak i regi av Genressurssenteret:

- 1) Publisere publikumsvennlig informasjon om bevarte sorter på www.genressurser.no med henvisning til SESTO, der mer vitenskapelig informasjon om sortene og bestillingsrutiner finnes.
- 2) Utnytte ulike typer av prosjektsamarbeid til å hente inn og publisere dokumentasjon om bevarte og tilgjengelige plantesorter og kunnskap knyttet til disse.
- 3) Utvikle en skisse for et system for dokumentasjon og anerkjennelse av tradisjonell kunnskap knyttet til plantegenetiske ressurser.

4. RETT TIL Å DELTA I FORDELING AV GODER FRA BRUK AV GENETISKE RESSURSER

Hva som i praksis kan ligge i formuleringen "Retten til fordeling av goder" i et land som Norge er ikke åpenbart. FNIs rapport foreslår at dette handler om å kompensere og anerkjenne bøndene for deres bidrag. Det henvises til FAO-resolusjon 5/89 der det sies at målene med bønders rettigheter er å sikre bevaring av plantegenetiske ressurser, generere økonomiske midler til dette formålet, å støtte bønder og lokalsamfunn i deres arbeid for å bevare mangfoldet og at bønder i alle regioner skal få del i godene ved videreutvikling av plantesorter.

For praktiske formål i Norge er det nærliggende å fokusere på å gi bønder økonomisk støtte for deres merkostnader ved å bruke og utvikle sortsmangfoldet. Slike merkostnader oppstår når såfrø, settepotet og annet formeringsmateriale er dyrere enn tilsvarende for kommersielle sorter som omsettes i store kvanta og når avlingene som høstes blir lavere og mindre verdt enn for andre sorter.

På den annen side kan avling og produkter fra slike spesielle plantesorter gi økte priser fordi de har spesielle egenskaper eller kvaliteter som forbrukere er villig til å betale mer for. Hovedregelen er at produkter fra slike sorter gir en viss merpris, men at markedet ofte er lite og at det kreves mye markedsføring for å opparbeide marked og salgskanaler.

Hvis en ønsker at et større mangfold av sorter skal komme i aktiv bruk og dyrking hos bønder, og at bønder gjennom bruk skal bidra til bevaring, vil det være et effektivt virkemiddel å støtte slik bruk direkte med økonomisk støtte.

Økonomisk støtte er aktuelt for å sørge for at formeringsmateriale er til salgs til rimelige priser, for å kompensere for lavere avlinger av slike plantesorter og en ordning for avlingsskadeerstatning.

Siden 2000 har det gjennom Produksjonstilskudd i jordbruket vært gitt tilskudd til bevaringsverdige storferaser. Fra 2005 har det vært mulig å gi tilskudd til alle bevaringsverdige husdyrraser over Regionalt miljøprogram. Regionalt miljøprogram benyttes i mange fylker også til å gi støtte til drivere av gamle og artsrike enger og kulturlandskap, bl.a. med formål å bevare biologisk og genetisk mangfold i engene.

Genressurssenteret har etablert samarbeid med et dyrkingsmiljø som bruker gamle kornsorter om "Bruksgenbanken for kornsorter". Denne inneholder brukskvanta av om lag 50 sorter, og sørger for at såkorn av bevaringssorter og andre gamle sorter som ikke er i vanlig handel, er tilgjengelig i kvanta store nok til at bønder kan dyrke et areal maskinelt og slik undersøke om sorten er aktuell for profesjonell dyrking på gården. Dette er en type privat/offentlig samarbeid som er et praktisk tiltak for at sortene kan brukes, og for praktiske formål en forbedring i forhold til NordGens praksis med å sende ut noen få gram av en sort.

En norsk genbank for potet er under etablering og Genressurssenteret planlegger å bidra til at miniknoller oppformerer i kvanta tilpasset utprøving i profesjonell målestokk. Denne vil fungere som en bruksgenbank for potet.

Disse tiltakene vil imidlertid bare gi kvanta til utprøving og testing. For kvanta som bønder vil trenge for å produsere korn og poteter av spesielle sorter for salg vil bøndene fortsatt være avhengig av å produsere oppformeringsmateriale selv et par år.

Genressurssenteret håper at noen av sortene etter slik "fødselshjelp" via bruksgenbankene skal være så verdifulle for bønder at etterspørselen blir stor nok til at sortene kan formeres opp og selges kommersielt, av eksisterende eller nye såvareforretninger. I dag er det noen få dominerende såvareforretninger som styrer utbudet av sorter. Såvareforretningene gjør strenge markedsøkonomiske vurderinger når det avgjøres hvilke sorter som skal tas inn i sortimentet, og deres sortiment er lite.

Dersom såvareforretningene skal øke antallet sorter som er tilgjengelig i vanlige salgskanaler vil det være nødvendig å sette inn økonomiske virkemidler, f.eks. i form av og tilskudd til oppformering / prisnedskrivning, for å sikre at prisene blir på nivå med frø og formeringsmateriale av konvensjonelle sorter.

Slik støtte bør kunne gis både til spesielle såvareforretninger som spesialiserer seg på sorter som brukes lite og til de etablerte såvareforretningene, dersom de vil ta inn sorter som ellers ville vært ulønnsomme i sitt sortiment.

En direkte økonomisk støtte til dyrking av bevaringsverdige plantesorter som ellers ikke blir brukt bør vurderes. Dersom en ønsker at slike sorter skal bli dyrket av bønder som har sin inntekt fra jordbruk er det naturlig å stimulere til slik bruk gjennom direkte økonomisk støtte, på linje med f.eks. økologisk dyrking.

Et tilskudd til dyrking av bevaringsverdige plantesorter kan relativt enkelt integreres i den etablerte ordningen med arealtilskudd til gårdsdrift. Det kan innføres en egen sats for dyrking av spesielle sorter, med en egen avkryssing i søknadsskjemaet og med kontroll på samme måte som for arealtilskuddet for øvrig (årlig kontroll av 5% av tilskuddsmottagerne).

Genressurssenteret har, sammen med NordGen, et etablert samarbeid med Mattilsynet om registrering av bevaringssorter på nasjonal sortsliste, og kan ha oppgaven med å angi hvilke sorter som berettiger støtte. Dette kan omfatte registrerte eller omsøkte bevarings- og tradisjonssorter og andre sorter som av spesielle årsaker bør komme inn under en slik ordning.

I 2011 oppsto en situasjon der enkelte bønder som dyrket gamle sorter av korn opplevde at avlingsskade ga dem urimelige og større økonomiske tap enn konvensjonelle bønder. Dette fordi bakekvaliteten på kornet ble for dårlig til at kornet kunne selges som brødmel, noe som i normalår gir gode priser og rimelige inntekter.

Avlingstap erstattes i henhold til gjeldende regelverk i forhold til tapt avlingsvolum og ikke etter avlingenes kvalitet og salgsverdi. Når relativt små avlinger av korn i vanlige år omsettes til høye priser og gir et rimelig godt dekningsbidrag, blir de negative utslagene store når avlingsskade gis i henhold til tapt volum og ikke reflekterer den økonomiske verdien av avlingen som er tapt.

Regelverket åpner for å erstatte redusert verdi av avlinger av frukt ved avlingsskade, og ikke bare tapt avlingsmengde. Genressursutvalget oppfordret i en høringsuttale i november 2011 til en endring i regelverket, slik at tapte inntekter på grunn av redusert kvalitet og salgsverdi

kan erstattes ved avlingsskade når det dyrkes landsorter og plantesorter som bidrar til bærekraftig bruk og bevaring av plantegenetisk mangfold. Dette forslaget er foreløpig ikke tatt til følge.

4.1 Målsetting:

Rimelige inntektsmuligheter for bønder som bidrar til bevaring og bærekraftig bruk av sortsmangfold er sikret.

4.2 Aktuelle tiltak:

- a) En ordning med offentlig/privat samarbeid om bruksgenbanker utvides til å omfatte flere plantearter med prioritet for planteslag som det er en viss etterspørsel og interesse for å prøve ut i kommersielt landbruk.
- b) Det innføres en støtteordning for produksjon av oppformeringsmateriale av såfrø, settepoteter og andre plantedeler av sorter med dyrkingsverdi som brukes i lite omfang, slik at flere sorter kan komme i salg til rimelige priser.
- c) Det innføres en ordning med direkte økonomisk støtte til dyrking av bevaringsverdige sorter, i praksis som en utvidelse av dagens ordning med arealtilskudd med egne satser for dyrking av nærmere angitte sorter.
- d) Regler for avlingsskadeerstatning endres slik at tappt kvalitet og salgsinntekt ved skade på avlinger av bevaringsverdige sorter erstattes.

4.3 Tiltak i regi av Genressurssenteret:

- 1) Utvikle et effektivt system for tilgang til settemateriale fra potetgenbanken
- 2) Foreslå for partene til Jordbruksavtalen at det opprettes en støtteordning for produksjon av frø og formeringsmateriale av bevaringsverdige plantesorter.
- 3) Foreslå for partene til Jordbruksavtalen at det opprettes en egen sats for arealtilskudd til bønder som dyrker bevaringsverdige plantesorter.

5. RETT TIL Å DELTA I BESLUTNINGSPROSESSER KNYTTET TIL SORTSMANGFOLD

Som FNI-rapporten også fastslår har bønder generelt god deltagelse i beslutningsprosesser i Norge. Mye av virksomheten i norsk landbruk er organisert i samvirkeforetak der bønder helt eller delvis styrer virksomheten. På genressursområdet er f.eks. planteforedlingen i Graminor og omsetningen av plantesorter i regi av samvirkeforetak som Felleskjøpet i prinsippet styrt av bønder.

Når det gjelder planteforedling og utvalg av plantesorter for det norske landbruket har bønders praktiske medvirkning imidlertid blitt redusert de siste tiårene. Dette skyldes at norsk planteforedling er redusert, og at omfanget av forsøksfelt med testing av både norske foredlingslinjer og importerte nye plantesorter i regi av Landbrukets forsøksringer (nå Norsk landbruksrådgivning) er betydelig mindre enn det var for 20-30 år siden. Det er gode grunner til at bønders medvirkning til testing og utvalg av sorter igjen bør verdsettes og øke.

Prosjektet *Bevaring ved bruk - nye lokalsorter av engvekstane timotei, engsvingel og raudkløver* som Bioforsk gjennomfører i samarbeid med landbruksskoler og Norsk Landbruksrådgivning med støtte fra Genressurssenteret nevnes som et eksempel på et prosjekt der bønder deltar aktivt i utvikling av nye sorter/landsorter av tre arter engvekster.

Selv om bønder i prinsippet fortsatt har stor innflytelse på institusjoner som sørger for foredling og markedsføring av plantesorter, vil nok bønder som av ulike grunner ønsker seg et mangfold av plantesorter i handel, dyrking og omsetning, ofte omtalt som mangfoldbønder, likevel føle at deres synspunkter ikke når opp i flertallsstyrte organer o.l. i samvirkeforetak og andre relevante organisasjoner der bønder er representert. På omsetningssiden i dagligvarehandelen vil de fleste mene at påvirkningsmulighetene er svært små.

På det mer landbrukspolitiske området har bønder innflytelse, bl.a. i Jordbruksforhandlingene som legger premisser for politikk og virkemiddelbruk som også er av betydning for genetisk mangfold i jordbruket. Bønder er representert i Genressurssenterets genressursutvalg.

Det er vanskelig å se for seg hvordan myndighetene eller Genressurssenteret kan bedre mulighetene som mangfoldbøndene har til å delta i beslutningsprosesser. En bedre organisering hos mangfoldbøndene selv og målrettet arbeid for å påvirke politiske forhold fra en organisasjon av mangfoldbønder vil gi bedre innflytelse.

Bønder engasjert i økologisk landbruk har, støttet av miljøbevegelsen, hatt stor innflytelse på utforming av regelverk og virkemidler for å stimulere til økologisk landbruk i Norge. En lignende situasjon og prosess kunne tenkes når det gjelder engasjement og utvikling av vilkår for et "mangfoldjordbruk". FNI-rapporten anbefaler også at mangfoldbønder bør organisere seg bedre og mer aktivt fremme sine synspunkter og sørge for representasjon i aktuelle organer.

For Genressurssenteret vil det være aktuelt både å ha en god dialog med de store organisasjonene i landbruket (Bondelag og Bonde- og småbrukarlag) og med grupper av spesielt interesserte bønder, både om politiske spørsmål og regelverk og om å tilrettelegge for konkret bruk av mangfoldet.

5.1 Målsetting:

Bønder generelt og mangfoldbønder spesielt er representert i aktuelle organ og har innflytelse på beslutningsprosesser av betydning for bruk av sortsmangfold

5.2 Aktuelle tiltak:

- a) Mangfoldbønder etablerer en egen organisasjon eller underorganisasjon med formål å bidra til økt bruk av genetisk mangfold i jordbruket, med målsettinger om å bidra både på politisk og praktisk nivå.
- b) Å styrke bønders deltagelse i planteforedling og i utvalg av plantesorter som skal markedsføres på det norske markedet.
- c) En slik organisasjon støttes økonomisk og gis ellers gode arbeidsmuligheter

5.3 Tiltak i regi av Genressurssenteret:

- a) Genressurssenteret benytter sitt nettverk til å innhente synspunkter på spørsmål og saker der dialog med mangfoldbønder er viktig og relevant.
- b) Genressurssenteret undersøker mulighetene for at bønder kan få en mer aktiv rolle i norsk planteforedling og i arbeidet med å velge plantesorter som skal omsettes på det norske markedet.
- c) Genressurssenteret arrangerer et seminar med et bredt utvalg av aktører for å kartlegge synspunkter og vurdere muligheter i henhold til aktuelle tiltak som er nevnt i dette plandokumentet.

VEDLEGG: WEBSIDER MED RELEVANT INFORMASJON

Bevaring og bruk av plantegenetiske ressurser. Aktivitetsplan kulturplanter Norsk genressurssenter 2011-2014

http://www.skogoglandskap.no/filearchive/aktivitetsplanngsplanter_2011_14.pdf

Bevaringsverdige sorter

http://www.mattilsynet.no/planter_og_dyrking/plantesorter/bevaringsverdige_sorter/

Den internasjonale plantetraktaten

http://www.skogoglandskap.no/temaer/internasional_plantetraktat

Farmers rights website

<http://www.farmersrights.org/>

Godkjenning av nye plantesorter.

http://www.mattilsynet.no/planter_og_dyrking/plantesorter/godkjenning/

Offisiell sortsliste

<http://www.plantesortsnemnda.no/offisiell-sortsliste>

Rapport om plantemangfold i jordbruket og bønders rettigheter i Norge

<http://www.fni.no/doc&pdf/FNI-R1111.pdf>

The International Treaty on Plant Genetic Resources for Food and Agriculture

<http://www.planttreaty.org/>